

Авазов Э.А.

ТАРЫХЫЙ -МАДАНИЙ МУРАСТАРДЫ
ДАҢАЗАЛООДОГУ ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ КЫРГЫЗ
ПРЕЗИДЕНТТЕРИНИН ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨРҮ

Авазов Э.А.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КЫРГЫЗСКИХ ПРЕЗИДЕНТОВ
В ПРОСЛАВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ
НАСЛЕДИЙ

E.A. Avazov

THE ACTIVITY OF THE KYRGYZ PRESIDENTS
ON THE GLORIFICATION AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL
AND CULTURAL HERITAGE

УДК: 947. 083 (575.25) (043.3)

Макалада 1991-2017- жылдар аралыгындагы кыргыз элинин тарыхый-маданий мурастарын даңазалоодогу жана өнүктүрүүдөгү Кыргызстандын президенттеринин ишмердүүлүктөрүнө кыскача тарыхый сереп салынды. Мамлекеттүүлүктү бекемдөөдө жана улуттук идеологияны түптөөдөгү тарых жана маданияттын ролун ачып берүүгө аракет жасалды.

Негизги сөздөр: Кыргызстан, президент, тарых, маданият, мамлекеттүүлүк, идеология.

В статье сделан краткий обзор деятельности президентов Кыргызстана в процессе прославления и развития историко-культурного наследия кыргызского народа. Предпринята попытка раскрыть роли истории и культуры в формировании идеологии и укрепления государственности.

Ключевые слова: Кыргызстан, президент, история, культура, государственность, идеология.

The article gives a brief overview of the activities of the presidents of Kyrgyzstan in the process of glorification and development of the historical and cultural heritage of the Kyrgyz people. An attempt was made to reveal the role of history and culture in the formation of ideology and the strengthening of statehood.

Key words: Kyrgyzstan, president, history, culture, statehood, ideology.

Эгемендүүлүктүн алдындагы жалпы союздук алкакта жүргүзүлгөн Горбачевдук кайра куруу саясатынын ишке ашырылышы менен совет мезгилинде көңүл бурулбай келген элибиздин чыгаан инсандарынын тарых-таржымалын изилдөөлөргө жол ачылды. Алгачкылардын катарында унутта калган инсан Курманжан датканын 180 жылдык мааракеси СССРдин кыйрашына саналуу күндөр калганда, айтылуу ГКЧП окуясынын арапасында болуп өттү. Анын белгилөө бактысы Кыргызстандын тунгуч ажосу Аскар Акаевдин бактысына туш келди. Ал Кыргызстан жана жалпы эле мурдагы союздук системага кирген республикалар башынан оор кыйынчылыктарды кечирип жаткан мезгилде бийликке келди. Албетте, окумуштуу инсандын экономика боюнча азыр-көптүр долбоорлору болгону менен жаңы идеология жаатында тажрыйбасы жана даярдыгы жок

болчу. Ал баштаган реформаларынын жүрүшүндө гана келип чыккан көйгөйлөрдү чечип жүрүп олтурду десек болот. Алсак, «Улуу Жибек жолунун дипломатиясы» доктринасын жаратып, Батыш менен Чыгышты байланыштырган тарыхый жолду жандандыруу демилгесин көтөрдү. «Манас» эпосунун 1000 жылдыгы белгиленди. Саясий идеологиялык мааниси боюнча бул аталган иш-чаралардын баары эгемендүү өлкөбүздүн идеологиялык пайдубалын түптөөдө жана дүйнөлүк коомчулукка таанылуусу үчүн өтө зор рол ойногондугу белгилүү. Аны менен катар илимий жана маданий байланыштардын кеңири өрүш алуусуна өзүнүн таасирин тийгизген. Кийинки олуттуу иш чара Ош шаарынын 3000 жылдыгын белгилөө болду. Аны утурлап 1997-1999-жылдар аралыгында бир нече эл аралык конференциялар, форумдар өткөрүлүп, музей бүткөрүлүп, Курманжан даткага айкел орнотулган. Мындай демилге анын 180 жылдыгын белгилөө иш чарасында кабыл алынган болчу. Мааракеден соң Ош шаары экинчи борбор статусуна ээ болгон.

2002-жылы А.Акаев тарабынан «Кыргыз мамлекеттүүлүгү жана «Манас» элдик эпосу» [1] аттуу китеп даярдалган. Анын ушул өңүттөгү ой толгоолору мамлекеттүүлүккө байланышкан иш-чаралардын кабыл алуусуна өбөлгө болгон. Демилгени ишке ашыруу биринчи кезекте Мамлекеттик катчы, белгилүү окумуштуу О.Ибраимовго жүктөлгөн. Ал бул тууралуу «Деги эле 2000-жылдардын башы окумуштуу гуманитарийлер үчүн жылдызы жанган жылдардан болду. Айрыкча тарыхчылар, маданият таануучулар, археологдор, түркологдор, экологдор, табият боюнча адистер ж.б. пайдалуу болду», - [5, 194-б.] - деп белгилеген. Белгилүү болгондой БУУнун Генералдык Ассамблеясы тарабынан 2003-жылды «Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн жылы» деп белгилөө боюнча резолюция кабыл алынган. Бул иш чаранын алкагында атайын экспедициянын 1916-жылдагы Үркүн убагында Кытайга качкан элдин басып өткөн Бедел, Ак Өгүз ашууларындагы сөөктөрүн табуу жана жашыруу зыйнаттары өткөрүлгөн. Тоо жылы жана Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгына автордук жамаат тарабынан «Курманжан датка Тоо ханыша-

сы» деп аталган бир нече тилде жазылган көлөмдүү эмгек жарык көргөн» [3].

Мамлекеттүүлүк идеологиясын көтөргөн тунгуч президент А.Акаев Кыргызстандын тарыхында жана дүйнө коомчулугунда сый урматка ээ демократ президент катары калуу мүмкүнчүлүгү бар болчу. Тилеке каршы Аксы окуясында кан төгүүгө жол берилиши, кийинки президенттик шайлоого баруусу, үй-бүлөсүнүн бийликке келиши менен тарых тартуусун колдон алдырды десек болот.

2005-жылдын 24-мартындагы окуядан улам бийликке келген К. Бакиевдин башкаруу мезгилинин алгачкы 3 жылы ар кандай митинг, демонстрациялар менен коштолгондугу белгилүү. Мындан улам ага ошол учураларда кандайдыр бир тарыхый иш-чараларды өткөрүүгө мүмкүн болбогон. Ал гана эмес элдин колдоосуна ээ болгондугуна карабастан 24-марты майрам күнү катары парламентте кабыл алуусуна каршылыктар көп болгон. Экинчи тараптан А.Акаевдин бул багыттагы ашкере аракеттери коомчулуктун сынына туш болгондугу маалым. Өлкө башчысы катары ал да улуттукпу, же мамлекеттикпи жаңы идеология болушу керектигин билген. Ал ушул өңүттө «Сынган кылыч», «Курманжан датка» жана «Курманбек баатыр» тарыхый фильмдерин тартуу долбоорун колдоого алган. Бирок, бул багытта олуттуу кадамдарды жасай албагандыгы маалым. Анын башкаруу жылдарына 1916-жылдагы көтөрүлүштүн 90 жылдыгы туш келген. Мындан улам Үркүнгө байланыштуу комиссиялар түзүлүп айрым илимий жана эскерүү иш чаралары, качкындардын басып өткөн ашуу, белестерден курмандыктардын сөөктөрүн жашыруу зыйнаттары өткөрүлгөндүгү белгилүү. Ушул өңүттө Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан «1916-жылдагы кыргыз элинин улуттук көтөрүлүшүнүн курмандыктарын эскерүү күнүн белгилөө жөнүндө» 2008-жылдын 18-апрелинде №340-4 токтом кабыл алган. К.Бакиевдин Кыргызстандын бул багыттагы аракеттери ушул маараке менен чектелген.

Маалым болгондой 2010-жылдын 7-апрелиндеги окуялардан улам башында Р.Отунбаева турган Убактылуу өкмөт бийликке келип, кийинчерээк ал өткөөл мезгилдин президенти макамына ээ болгон Р.Отунбаева өлкөнү кыска мөөнөттө башкарды. Анын башкаруу жылдарына айтылуу Курманжан датканын 200 жылдыгын белгилөө салтанаты туш болду. “Тоо ханышасы” Курманжан датканын 200 жылдык мааракесине карата тартылган толук метраждуу даректүү тасма жарык көргөн. Өкмөттүн атайын токтому менен 2011-жыл Курманжан датка жылы аталган. Бул дал келүүчүлүктүн символикалык мааниси да зор болгон. Кыргыз элинин кайталангыс руханий мурасы – “Манас” эпосунун үчилтигин сактоого, өнүктүрүүгө жана даңазалоого байланышкан «Манас» эпосу жөнүндө 2011-жылдын 28-июлунда мыйзамга кол койгон. Кыска мөөнөттөгү башкаруу учурунда тарых жана маданият чөйрөсүндө аз да болсо аракеттерди көргөн.

Кийинки Президент А.Атамбаевдин ишмердүүлүгүнүн алгачкы мезгилдеринде эле тарыхый жана маданий мурастарды даңазалоо иштерине жеке демилге менен киришкендигин байкоого болот. Бул багытта анын алгачкы кадамы 2012-жылдын 27-январындагы «Кыргызстандын элинин тарыхый жана маданий мурастарын окуп-үйрөнүүнү тереңдетүү жана жарандык атуулдукту калыптандыруу боюнча чаралар жөнүндө» Жарлыгын жарыялоо менен башталды десек болот. 2012-жылы Улуу кыргыз каганатынын түзүлгөндүгүнүн 1170-жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференцияны өткөрүү, жогорку жана орто атайын билим берүү системасында, кийин жалпы билим берүү мекемелеринин жогорку класстарында “Манас таануу” окуу курсун киргизүү ж.б. иш чаралар демилгеленген. Ага удаа Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Тарых илимин өнүктүрүү боюнча Комиссияны уюштуруу жана Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарынын “Мурас” фондун түзүү жөнүндө 2012-жылдын 25-апрелинде Жарлык чыгарган. Ушундай максатта түзүлгөн “Мурас” фондунун ишмердүүлүгү өзгөчө сөз болууга арзыйт. Президенттин колдоосу менен Улуу Кыргыз каганатынын 1170 жылдыгына, Карахандар каганатына, белгилүү тарыхый инсандарга арналган бир топ конференциялар өткөрүлүп, анын материалдары жарык көрдү [6,7,8.]. Бул иш-чаралар тек гана мааракелик көрүнүштөр менен чектелбестен ырааттуу өткөрүлүүчү иш-чараларга айланган. Аталган илимий жыйындарга чет өлкөлөрдөн белгилүү окумуштуулар катышып бул багыттагы тарыхый маалыматтардын казынасын кеңейтүүгө салым кошушту.

Дүйнөлүк көчмөн цивилизациясынын өнүгүп, калыптануусунда кыргыздардын өзгөчө ролу, кайталангыс орду бар экендиги маалым. Айрым сын тагууларга карабастан, президенттин демилгеси менен эки ирет Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары өткөрүлдү. Бул иш чара аркылуу Кыргызстандын эл аралык аброюу артып, элибиз биримдиги, маданияты менен салты дагы бир ирет дүйнө коомчулугуна таанылды.

Эгемендүү Кыргызстандын тарыхындагы олуттуу окуялардын катарында 2005-жылдагы март, 2010-жылдагы апрель окуялары зор мааниге ээ. Аталган окуялардын айланасында бир беткей пикирдин жоктугу маалым. Өлкө башчысы тарабынан бул окуялардын сабактарын үйрөнүү маселеси коюлуп, конференция өткөрүү демилгеленген. Конференциянын материалдары атайын жыйнакта [3] орун алган.

Президент А.Атамбаевдин колдоого алынган саамалыктарынын бири 2015-жылдын 30-декабрында “2016-жылды “Тарых жана маданият жылы” деп жарыялоо жөнүндөгү” Жарлыгы [10] болду. Анын алкагында бир катар мааракелик даталарга карата иш чараларды өткөрүү маселеси каралган. Ушул өңүттө “1916-жылдагы каргашалуу окуялардын 100 жылдыгы жөнүндө” президенттин Жарлыгы чыккан. Мындан улам жер-жерлерде бул багытта бир топ илимий конференциялар уюштурулду [2].

А.Атамбаевдин тарыхты даңазалоодогу дагы бир колдоочу саамалыгы илим, маданият жаатында изги ийгиликтерди жаратышкан инсандарды мамлекеттик сыйлыктар менен сыйлоосу болду. Алсак, президенттин колунан Мурас фондунун жетекчилери профессорлор Т.Чоротегин менен К.Молдокасымовдор, III даражадагы "Манас" орденин, таанымал окумуштуулар Т.Кененсариев, Т.Омурбековдор "Даңк" медалын алышты. Кыргыз элинин тарыхый жана маданий мурасын сактоого жана өнүктүрүүгө кошкон чоң салымы үчүн хакас окумуштуусу - В.Я. Бутанаев; кытайлык кыргыздардын өкүлү, тилчи, фольклор таануучу Макелек Өмүрбай; орусиялык белгилүү тарыхчы, археолог - Ю.С. Худяков III даражадагы «Манас» ордендери менен сыйланды. Мындай саамалык илим жаатында алектенгендер үчүн жагымдуу кабар болду десек болот.

Евразиянын эбегейсиз зор мейкиндигин мекендешкен «кыргыз» этнониминин, топониминин, уламыш-санжыралардын жана башка маалыматтардын таралган ареалы, кездешкен алкагы кеңири. Бул багытта мамлекет башчы Алмазбек Атамбаевге таандык демилгелердин бири катары 2017-жылдын 20-22-июль күндөрүнүндө баш калаада башталып, Чолпон-Ата шаарында жыйынтыкталган «*Алтай цивилизациясы жана Алтай тектүү элдердин форуму*» болду десек жаңылышпайбыз. Биздин оюбузча бул саамалык келечектүү.

Президенттик башкаруу мөөнөтү бүтүп жаткан учурда өлкө башчысы дагы бир демилгени ишке ашырды. 26-октябрда «*Тарых жана ата-бабаларды эскерүү күндөрү жөнүндө*» Жарлык [9] чыгарган. Албетте салтка айланып калган 7-ноябрь Улуу Октябрь социалистик революциясынын күнүнө жаңы мазмундун берилиши коомчулукта ар кандай пикирлерди жаратты. КМШ өлкөлөрүнүн алкагында революциянын жеңген күнүнүн бизде гана толук кандуу белгиленип келе жаткандыгын эске алсак, бул жерде сөз анын айланасында эмес, кайчы пикирлердин көбү кайсы маселенин айланасында болгондугун байкоого болот.

Эгемендүүлүктүн чейрек кылымдык мезгили аралыгында өткөрүлгөн иш ушундай мазмундагы иш-чаралар элдин коомдук аң-сезимине бир катар оң таасирин тийгизип, мамлекеттүүлүктү бекемдөөгө, эл аралык коомчулукка таанылууга өбөлгө жаратты. Албетте, тарых илимин өнүктүрүү, изилдөөлөрдү колго алуу же аны окутуу жаатында бир топ көйгөйлөр бар Тилеке каршы, айрым бир белгилүү инсандардын мааракелерине мамлекеттик маани берилге-

ни менен, аны өткөрүүдө аймактарда уруучулук, жердешчилик мамиле көрүнгөндүгү келечекте эске алынуучу маселе. Бирок, кандай болгон учурда бул багыттагы иш-чаралар аркылуу кыргыз элинин тарыхын байытууга, чагылдырууга жана жаштарга тарбия берүүгө салым кошту десек болот. Жогоруда эгемен өлкөбүздүн журт башчыларынын элибиздин тарыхый-маданий мурастарын даңазалоо иштерине учкай да болсо токтолууга аракет жасадык. Ал эми алардын мамлекетти башкаруудагы ишмердүүлүктөрүнүн толук аспектилерин өзүнчө изилдөөнү талап кылуучу келечектеги маселе деп ойлойбуз.

Адабияттар:

1. Акаев А. Кыргыз мамлекеттүүлүгү жана «Манас» элдик эпосу тарыхый иликтөө. - Б.: «Учкун» АК, 2002.
2. Борбордук Азияны дүңгүрөткөн боштондук көтөрүлүшкө 100 жыл: 1916-жылкы көтөрүлүштүн 100 жылдык мааракесине арналган илимий жыйындардын баяндамалары, макалалар, архивдик ж.б. маалыматтар/ Жооптуу редактор проф. Т.К. Чоротегин. - Б., 2016.
3. Горная царица Курманджан и ее время / Ред. акад А.Какеев, акад. В. Плоских. Благотворительный фонд им. Курманджан датки. - Бишкек.; Илим, 2002.
4. Доор жаңырткан элдик ыңкылаптар: 2005-жылдын 24-мартында жана 2010-жылдын 7-апрелинде Кыргызстанда жүзөгө ашкан элдик ыңкылаптардын мааракелерине арналган жыйнак / Редколлегия: Д.И. Нарымбаев (төрага), Т.К. Чоротегин, З.Ж. Эргешов ж.б. - Б., 2015.
5. Ибраимов О. История кыргызского государства (постсоветский период). - Б.: Улуу тоолор, 2015. - 448-б., 194-б.
6. Искак Асан уулу Полот хан: Азаттык жана мамлекеттүүлүк. Илимий-тажрыйбалык жыйындын баяндамалары жана башка макалалар. Тарых жана мурас түрмөгү. - Б., 2015.
7. Кыргыз каганаты түрк элдеринин орто кылымдардагы мамлекеттүүлүгүнүн алкагында: Борбордук Азиядагы Улуу Кыргыз каганатынын түзүлгөндүгүнө 1170 жылдыгына арналган II эл аралык илимий жыйындагы баяндамалардын тезисттери. - Бишкек, 2013.
8. Кыргыз жана Карахандар каганаттары көөнөрбөс издер III эл аралык илимий-тажрыйбалык жыйындагы баяндамалардын жыйнагы. Тарых жана мурас түрмөгү. - Б., 2014.
9. «Тарых жана ата-бабаларды эскерүү күндөрү жөнүндө» Жарлык, 26-октябрь, 2017-жыл <http://www.president.kg/kg/dokumentter/10761>.
10. 2016-жылды «Тарых жана маданият жылы», - деп жарыялоо жөнүндө Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы / Эркин тоо. - 2016-ж. - 5-январь.

Рецензент: к.и.н., доцент Маматов А.М.